

UOT: 34:340.14

KBT: 66.1(0)

MJ № 149

Modernləşməyə dair imperializm və neokolonializm nəzəriyyələri

Lalə Bayramova*

Abstrakt. Məqalədə imperializm və neokolonializm nəzəriyyəsinin yaranması, onu doğuran səbəblər, hazırkı dövrdə bəşəriyyətin inkişafına göstərdiyi təsirlərdən bəhs edilir. İmperializm çoxşaxəli, çoxölçülü problemdir. Bu, siyasi məsələdir, fəlsəfi, elmi və texnoloji əsaslara malikdir, iqtisadi, sosioloji, coğrafi, etnik, dini və təhsil ölçüsünə malikdir. Lakin hər şeydən əvvəl onun insana aid problem olması onu çoxşaxəli formada nəzərdən keçirməyi zəruri edir. Şübhəsiz ki, biz bu səbəbləri artırmağa bilirik. Amma nə qədər çoxaltsaq da, bir cəmiyyətin digər cəmiyyətin müstəmləkəsi olması, onun sərvətlərinin müsadirə edilməsi, əsarətə salınması və mədəni qopması bunun ən görünən formasıdır. Lakin bu təcrübə bəşəriyyət tarixində görünməmiş bir təcrübə deyil. Çünki bəşər tarixi bir növ istismar, əsarət və üstünlük yaratmaq cəhdləri mövcud olmuşdur. A.Kamyu demişkən, “*İnsan öz növü üçün ən təhlükəli varlıq kimi ortaya çıxır*”.

İmperializm münasibəti qəbilə və səmavi mədəniyyətlər baxımından fərqlənə bilər. Axı səma mədəniyyəti ilahi təlimlə yetişdirilmiş bir mədəniyyətdir. İstismar və əsarət qəbilə mədəniyyətlərinin hakim münasibətidir. Bu mədəniyyətlərdə insanın insana münasibəti güc, var-dövlət və zadəganlıq əsasında meydana çıxır. Səmavi mədəniyyətlərdə insanın insanla münasibəti nomos, ilahi qanunlarla müəyyən edilirdi.

Səmavi mədəniyyət "yaxşı iradənin" hakim olması üçün ortaya çıxan bir iradənin məhsuludur. Bilmək lazımdır ki, kolonializm harada və nə vaxt olursa olsun qəbilə davranışdır. Başqa cəmiyyətləri özləri ilə bərabər görmədikləri üçün, özlərinə bənzəməyənləri ağalığa etmək, istismar etmək, əsarət altına almaq istəyidir. Bu nöqtəyi-nəzərdən müstəmləkəçiliyə tarixdə ən qədim davranış formalarından biri kimi baxmaq olar. Bu vəziyyət

* Bakı Dövlət Universiteti, Beynəlxalq münasibətlər və iqtisadiyyat fakültəsi, “Politologiya və sosiologiya” kafedrasının doktorantı; Bakı, Azərbaycan
E-mail: lalka_84@mail.ru
<https://orcid.org/0000-0002-3853-3676>

Məqaləyə istinad: Bayramova, L. [2022] Modernləşməyə dair imperializm və neokolonializm nəzəriyyələri. “*Metafizika*” jurnalı, 5(4), səh.174-186.

Məqalənin tarixçəsi:

Məqalə redaksiyaya daxil olmuşdur: 12.08.2021

Təkrar işlənməyə göndərilmişdir: 19.09.2021

Çapa qəbul edilmişdir: 14.10.2022

güclünün zəif üzərində qələbəsi olaraq ortaya çıxır. Transsendent bağlılıq baş vermədiyindən, onlar öz mənliklərini mütləqləşdirmə mövqeyində olurlar. Nəticə etibarilə, onlar özlərini xidmət edilməli ağa kimi görürlər, onlar özlərində belə bir təmayül hüququ görürlər. Müstəmləkəçilik hərəkətini insan təbiəti ilə əlaqələndirmək yanıltıcı ola bilər. Söhbət daha çox insan təbiətinin deqradasiyası və degenerasiyasından gedir, özünü yetişdirmək məsələsidir. Bu, dünyagörüşü məsələsidir. Qüdrətsizlərin qorunduğu və aman verildiyi səmavi mədəniyyətlər özlərini müstəmləkə üslubunda deyil, qoruyucu və mərhəmətli şəkildə göstərirdilər. Biz bu himayədar münasibəti səma mədəniyyətləri daxilində qurulan dövlətlərdə görə bilərik.

Açar sözlər: Modernləşmə, kolonizasiya, imperializm, neokolonizasiya, müstəmləkəçilik.

1. Giriş

1500-cü illərdən etibarən İspaniyanın Amerika qitəsinin bəzi hissələrini müstəmləkə etməsi və onların sərvətlərini, qızıllarını və daş-qaşlarını ələ keçirməsi müasir kolonializm hərəkətinin başlanğıcını təşkil etdi. İstismar forması kimi müstəmləkəçilik insanların olduğu hər yerdə mövcud olmuşdur. Koloniyanın yüngül mənası ilə ağır mənası arasında fərq var. Tarix boyu görülən müstəmləkəçilik hərəkətləri bir cəmiyyətin sərvətini, canını və bədənini zorla ələ keçirməklə yanaşı, ticarət əlaqələri üçün də istifadə edilmişdir. Finikiyalıların Aralıq dənizi, Egey və Qara dəniz sahillərində qurduqları koloniyaları, Qədim Yunanıstan və Romanın Aralıq dənizi, Egey və Qara dəniz sahillərində koloniyaları daha çox ticarət məskənləri kimi mövcud olmuşdur. Kompasın ixtirası və coğrafi kəşflərlə dünyanın böyük bir hissəsini müstəmləkə edəcək yollar açıldı. Yeni nəqliyyat vasitələrinin ixtirası, silah texnologiyasının inkişafı koloniyanın hərəkətini asanlaşdırdı və sürətləndirdi.

Keçmişdəkindən fərqli olaraq müasir müstəmləkəçilik hərəkəti hərtərəfli və sistemli bir hərəkətdir. İstismarın hərtərəfli və sistemli olması o deməkdir ki, onun ontologiyası, qnoseologiyası, texnologiyası və bütün bunlarla birlikdə fəlsəfəsi var. Qərb mədəniyyəti şərq mədəniyyətinin geriliyi, ibtidailiyi, barbarlığı və cəhaləti ilə bağlı diskurs inkişaf etdirdiyi halda, özlüyündə dünyanın böyük əksəriyyətinin sərvətlərini idarə etmək, yönləndirmək və ələ keçirmək haqqını üzə çıxarmaq inamı ilə görürdü. “Özü kimi olan” ilə “özü kimi olmayan” arasında fərq qoyarkən tək-cə mədəni fərqliliyi deyil, irqçi münasibəti də qeyd etmək lazımdır. 1500-cü illərdə başlayan və sürət qazanan müstəmləkəçilik hərəkəti açıq şəkildə Avropa ağ irqinin digərlərindən üstün olduğu fərziyyəsinə əsaslanırdı. Müstəmləkəçilik

hərəkətləri kimi onun da bir tarixi var. Qədim misirlilər yəhudiləri, romalılar xristianları, qərblilər isə müsəlmanları marjinallaşdırdılar. Əlbəttə ki, hər bir digərlik əslində bir marjinallaşmadır. Romalılar xristianları kənara qoyarkən, onların azğınlıqlarını vurğulayırdılar. Xristianlar da eyni diskurs ətrafında müsəlmanları marginallaşdırıblar. Müstəmləkəçilik hərəkəti Avropanın ağ irqinin başqalarından üstünlüyü haqqında diskursdan irəli gəlir. Buna uyğun olaraq müstəmləkəçilik siyasəti aparan gücləe hər zaman “İstismar edirəm” deməz, “mədəniyyət gətirirəm” deyər, “Öldürürəm” deməz “Qurtarıram” deyər, “Kölələşdirirəm” deməz, “Azadlıq gətirirəm” deyər.

Modernləşmə Qərbi Avropada 17-ci əsrdə başlayan və 20-ci əsrin sonlarına qədər davam edən, fərqli xüsusiyyətləri ilə keçmişdən, ənənədən qopmağı simvolizə edən bir proses olaraq tanınmışdır.

Qərbi Avropada uzun bir tarixi prosesdə meydana çıxan modernləşmə nəzəriyyəsi iqtisadi, siyasi, sosial-mədəni dəyişikliklər və transformasiyalar nəticəsində dağılmış feodal quruluşundan tamamilə fərqli ictimai quruluşu təsvir etmək üçün istifadə olunurdu. Elmi, iqtisadi və siyasi sahələrdə böyük transformasiyalar nəticəsində yaranan bu yeni cəmiyyət həm də tərəqqi və inkişafın meyarı kimi qəbul edilmişdir.

Ağıl, rasionallıq bilik və elmə təslim olmaq modernizmin ən fundamental elementlərindən biridir. Müasirlik anlayışı həm də maarifçilik dövründən 1980-ci illərə qədər olan tarixi dövrü müəyyən edir və dünyəviləşmə, sənayeləşmə, kapitalizm, milli dövlət, urbanizasiya, rasionallaşma, demokratikləşmə, fərdiləşmə və elmi fikrin inkişafı kimi elementlərlə xarakterizə olunur (Giddens və Sutton). , 2014: 28). ; Goody, 2008: 7). Müasirliyin fərqli elementləri var. Bunlardan başlıcası ağıl və əqli əməyə inamdır. Elm və texnika, hesablama və əminlik, elmin nəticələrinin həyatın və cəmiyyətin müxtəlif sahələrinə tətbiqi müasir sivilizasiyanın əvəzsiz komponentləridir. Bundan əlavə, iqtisadi, sosial və ya siyasi fərdi hüquqların müəyyən edilməsi və bütün fərdlərin eyni hüquqlara malik olması müasirliyin başqa bir fərqləndirici xüsusiyyətidir.

Modernləşmə nəzəriyyəsinə görə insan cəmiyyətinin tarixində bütün mövcud olanlar ikiqütblüdür. Bu ondan irəli gəlir ki, Modernləşmə nəzəriyyəsinin əsas kateqoriyalarını «ənənəviçilik» («ənənəvi cəmiyyət») və «müasirlik» («müasir cəmiyyət») təşkil edir. Burda proses ənənəviçilikdən müasirliyə doğru gedir.

2. Qlobal hökmranlıq

İkinci Dünya Müharibəsindən sonra qlobal hökmranlıqlarını qurmaq istəyən Qərb dövlətləri, xüsusən də ABŞ bu məqsədlə çalışmağa başladılar və bütün dünyada inkişaf etməmiş/inkişaf etməkdə olan cəmiyyətlərdə

modernləşmə və demokratikləşmə istiqamətində addımlar atdılar. Bu məqsədin nəzəri infrastrukturunun yaradılması üçün sosial elmlər sahəsində mühüm tədqiqatlar aparılmışdır. Ümumiyyətlə qeyri-Qərb cəmiyyətlərinin inkişaf yolları adlandırılan bu araşdırmaları “modernləşmə” adı altında toplamaq mümkündür. Qərb dünyası prizmasından işlənmiş modernləşmə nəzəriyyələri ən ümumi mənada son məqsəd kimi göstərilən Qərbin sosial-mədəni cəmiyyət quruluşuna görə digər cəmiyyətləri oxumaq və ona uyğun addımlar atmaq səyini ifadə edir.

Modernləşmə nəzəriyyəsi əsasında belə bir fərziyyə var ki, dünyadakı bütün cəmiyyətlər ümumən Qərb, xüsusilə də ABŞ modeli ilə müasirləşəcək. Burada məqsəd ənənəvidən müasirə keçidin mərhələlərlə iqtisadi, sosial və siyasi səviyyədə həyata keçirilməsi kimi təqdim olunur. Bu keçidin iqtisadi səviyyədə bazarın və xarici sərmayenin tətbiqi, müvafiq Qərb institutlarının, sosial səviyyədə dəyər və davranışların qəbulu və parlament demokratiyasının tətbiqi ilə baş verəcəyini güman edilirdi. Modernləşmə Nəzəriyyəsi Amerika siyasəti ilə iç-içə olanda Amerikanın xarici siyasəti formalaşdı və buna uyğun olaraq digər ölkələrə xaricdən yardımlar zəmin yaratdı. Əslində modernləşmə Qərbin digər inkişaf etməkdə olan ölkələrə jesti deyildi, burada güclər toqquşması və qlobal səviyyədə həyata keçirilən layihənin və ona uyğun görülən tədbirlərin tərənnümüdür. Modernləşmə adı altında digər ölkələrdə asılılıq və ya ənənəvi dəyərlərin itməsi prosesi gedir. Qərb cəmiyyətlərinin illərdir həyata keçirdikləri layihə güclü olmaq, bu gücü hər zaman qoruyub saxlaya bilmək, bütün dünyada qəbul etdirməkdir. Buna nail olmaq üçün dünyanın bir çox yerində təbii qaynaqlardan, əmək və işçi qüvvəsindən faydalanmaq, üçüncü dünyanın hər zaman arxada qalması şərti ilə inkişafını nəzarət altında saxlamaq ən əsas fəaliyyətlərdən olmuşdur. Bu fəaliyyətlər hələ də davam edir və dünyanın müəyyən bir hissəsi şüurlu və ya bilmədən dünyanın başqa bir hissəsinə ədalətsiz şəkildə xidmət edir.

Daim dəyişən Dünya nizamı, inkişaf edən texnologiya və buna uyğun olaraq sosial həyatın dəyişməsi, o cümlədən ölkədə, cəmiyyətdə və ya beynəlxalq miqyasda dəyişən sosial və siyasi münasibətlər mövcuddur. Belə dəyişən strukturda köhnəmə prosesi istər-istəməz daha tez gedəcək və yeni tətbiqlərlə əvəz olunacaq. Çünki köhnə tətbiqlər artıq bu mövcud dəyişiklik daxilində mövcud mühitdə kifayət etməyəcək. Ona görə də müəyyən məqsədə çatmaq üçün bu məqsədə uyğun həyata keçirilən tədbirlərdə yeniliyə əl atmaq lazımdır. Buna görə də, əslində eyni vəziyyətin ifadəsi olan iki anlayış, dəyişmə nəticəsində baş verən fərq əsaslanan fərqi ehtiva edir. Çünki inkişaf edən və dəyişən dünya düzənində geridə qalmış/qalan cəmiyyətlər olsa da, qlobal səviyyədə inkişafa əsaslanan total tərəqqi var.

Qeyri-statik struktur həm də qlobal miqyasda insan bilik və məlumatlılığının artmasına səbəb olur. Beləliklə, sözügedən layihənin həyata keçirilməsi və insanların onu qəbul etdirməsi üçün daha qanuni əsaslara ehtiyac var. müstəmləkəçilik və nəticədə qlobal

Haqsızlıq haqqında məlumatlılığı artırmaq üçün bu əsas fərqi yaxşı başa düşmək lazımdır. Əsas fərq başa düşülsə, hansının daha təsirli, hansının daha təhlükəli olduğunu müzakirə etmək olar. Kolonializm cəmiyyətin hökmranlığını dərinləşdirir, yoxsa imperializm? Bu qısa girişdən sonra biz sözügedən əsas fərqi izah etməyə çalışacağıq.

İmperializm imperatorun despotik və ya özbaşına hakimiyyəti, imperatorun prinsipi və ya ruhu, imperial (əmr, ali hakimiyyət) adlanan maraqların müdafiəsi kimi müəyyən edilir. İmperializm ümumiyyətlə post-kapitalizm müstəmləkəçiliyi adlanır. Lakin bu yanaşma da tənqid olunub. Çünki tərifindən də anlaşılacağı kimi imperializmin kapitalizmdən əvvəl də görüldüyü vurğulanır.

Hətta onun kolonializmdən əvvəl də mövcud olduğu deyilir (Loomba, 2000: 22). Buradan da anlaşıldığı kimi, kolonializm və imperializm məfhumları o qədər iç-içədir və mənalar bir-biri ilə o qədər mürəkkəb şəkildə görüşür ki, ayırd etmək üçün əsas vurğunun meyarını yaxşı müəyyən etmək lazımdır. Vladimir Lenin kapitalizm haqqında yazılarında kolonializm haqqında dəyərli fikirlər söyləmişdi. Ona görə, kapitalizmin bərqərar olmasında öndə gedən Qərbdə mövcud olan kapital artıqlığı, müstəmləkə ölkələrdə yox idi, həmin ölkələrdə isə insanların və əməyin artıqlığı vardı. Qərbdə izafi ehtiyacları ödəmək üçün işçi qüvvəsinə ehtiyac olduğu halda, Qərbdən kənarında inkişaf etməmiş cəmiyyətlərdə maliyyə səbələrindən asılılıq yaranması zərurətinin yarandı. Nəticədə, dünyanın qalan hissəsinin Avropa maliyyə kapitalistləri tərəfindən istismarı Lenin tərəfindən imperializm adlandırıldı (Loomba, 2000: 22, 23). Burada imperializm köhnə dövrün despotik və ya despotik mənasında deyil, kapitalizmin təsirindən sonra hökmranlığın görünməsinin getdikcə görünməz hala gəldiyi və daha mürəkkəb iqtisadi münasibətlərin meydana çıxmağa başladığı yeni dövr anlamında müzakirə ediləcək. Kapitalizmin meydana çıxması ilə kolonializm fəaliyyətləri forma dəyişməyə başlasa da, mahiyyət etibarilə maddi asılılıq yaradılaraq ölkələri asılı vəziyyətə salma prosesi eyni olaraq qalmışdı. Son mərhələdə, keçmişə nisbətən imperializm meyilləri Qərbdə pislənməyə başladı. Beləliklə, sözün mənşəyinə əsaslanan tərifdən başqa, aşağıdakı tərif vermək olar: “İmperializm siyasi, iqtisadi və mədəni cəhətdən inkişaf etmiş ölkələrin zəif inkişaf etmiş ölkələrin üstündə hökmranlığıdır” (Macit və Torun, 2014: 141). Sənaye və kapitala əsaslanan böyüməni həyata keçirən və

davam etdirən kolonializm hökmranlığı anlayışı ilə imperializmi müstəmləkəçiliyin ən yüksək mərhələsi hesab etmək olar (Loomba, 2000: 23). Xüsusən də bu termini ifadə edərkən belə nəticəyə gəlirik ki, güclülər zəifdən faydalanır və ona hakim olurlar. Amma imperializm altında müstəmləkə ölkə nəzəri cəhətdən müstəqildir. Onun başqa bir gücün boyunduruğu altında olduğunu aydın görmək olmur.

Müstəmləkələşdirilmiş cəmiyyətlərin əksəriyyəti 1945-1965-ci illər arasında müstəmləkəçilikdən azad edildi. Lakin müstəmləkəçilik dövləti zahirən sona çatsa da, bu torpaqlarda Qərbin hökmranlığı davam etmişdir. Bu vəziyyət neokolonializm kimi təsvir edilmişdir. Formal olaraq müstəmləkə olmaqdan qurtulmaq yalnız suverenliyin formasının dəyişməsi ilə nəticələndi. De-fakto siyasi hökmranlıq aradan qalxsa da, iqtisadi asılılıq yeni yollarla davam etdi. Dəyişən münasibətlər fərqli miqyasda davam etsə də, əslində daha inkişaf etmiş bir səviyyədə davam edir. Xüsusən də keçmiş müstəmləkə torpaqlarında iş ortağı kimi iqtisadi güc əldə edən hakim gücün nümayəndələri ilə müstəmləkəçilikdən azad edilmiş bölgələr arasında işçi miqrasiyası formasında insan axını baş vermişdir. Beləliklə, hökmran dövlətin asılı vəziyyətə salınmış ölkənin insan resursunda bəhrələnsi mümkün olurdu. Bundan əlavə, hökmranlıq məqsədləri üçün qloballaşan iqtisadi strukturlar vasitəsilə müstəmləkəçilikdən azad edilmiş köhnə torpaqlar öz vəziyyətlərindən daha pis və daha çox asılı vəziyyətə salındılar. Bu quruluşda suverenlik fenomeni iqtisadiyyat, ölkələr arası münasibətlər, irqçilik kimi bir çox faktor əsasında həyata keçir.

Kolonializmdən sonrakı dövrlə bağlı araşdırmaların da göstərdiyi kimi, bu dövrdə öz sərhədləri daxilində suveren güc kimi formalaşmayan xalqlar hakim güclərdən fərqli olmaları vurğulanaraq strukturlaşdırılmışdır. Dominant və itaətkar arasındakı fərq əsaslanan, hakim qüvvələr tərəfindən müəyyən edilən bir sistem var. Güclü dövlətlər müstəmləkəçilikdən sonrakı xalqların həm coğrafi sərhədlərini, həm də var-dövlətlərini müəyyən edirdilər. Neokolonializm ən müəyyən xüsusiyyətlərindən biri boyunduruq altında olan yerlərin müəyyən dəyərləri mənimsəməsi və fərqiñə varmadan boyunduruq altında bir yol getməsidir.

Yuxarıdakı şəkildən görüldüyü kimi, Kolkonailzm dövründə Hökmran dövlət ilə koloniyalar arasında, rəsmi olaraq müstəmləkələrin olduğu görünür. İmperializmdə isə müstəmləkələrin olmadığını, hakim gücün təsirinin görünməz olduğunu göstərir. Kapitalizm bu keçid prosesinin ortasında duran faktordur. Müstəmləkəçiliyin fəaliyyət göstərdiyi dövrdə mövcud nizam görünən koloniya statusunu daşıya bilirdi. Deməli, müstəmləkələr üzərində açıq fəth olmalı idi və kolonializm belə işləyirdi. Zamanla dəyişmiş mövcud nizam artıq koloniyaların sədaqətini formal olaraq aradan qaldırmır. Müasirləşən və inkişaf edən dünyada fəth yolu ilə müstəmləkəçilik qəbulənməzdir. Bu səbəbdən yeni dünya nizamına uyğun olaraq müstəqil görünən, lakin asılı olan müstəmləkəçilik fəaliyyətləri həyata keçirilməyə başladı. Ona görə də yeni qaydada koloniyalar indi neokoloniya çevrilir. Beləliklə, imperializm yeni təcrübələrlə görünməz olsa da, daha təsirli müstəmləkəçilik prosesini həyata keçirir.

3.Nəticə

Ədalət yer üzündə əhəmiyyət verilməli olan ən mühüm fəzilətlərdən biridir. Həm milli sərhədlər daxilində, həm də beynəlxalq səviyyədə təmin edilməli olan dəyərdir.

Bərabərlik və azadlıq kimi anlayışlar da bu anlayışdan asılı olan mühüm dəyərlərdir.

Xüsusilə də, insanlar insan olduqları üçün öz azadlığını yaşaya bilməli, təməl hüquqlarından bəhrələnməli, ədalətli bölgü zərurətindən yaranan bərabərlikdən faydalanmalıdırlar. İnsanların kollektiv bütövlük təşkil etdiyi cəmiyyətlərin daxili işlərinin və icmalararası münasibətlərin bu əsas prinsiplər çərçivəsində həyata keçirilməsi vacibdir. Əgər bu mühüm dəyərlər müəyyən bir cəmiyyət daxilində reallaşdırılacaqsa, ilk növbədə beynəlxalq əsasda fəaliyyət azadlığı olmalıdır.

Bu gün dünyanın müxtəlif yerlərində yoxsulluq, aclıq və insan dəyəri meyarlarından çox aşağı həyatlar hökm sürür. Bunun əsas səbəbi qlobal miqyasda mövcud olan ədalətsizlik vəziyyətidir. Gücün diqqət mərkəzinə çevrilmiş ölkələrlə onların əmtəə kimi istifadə etdikləri digər coğrafiyalar arasında inanılmaz uçurum var.

Başqa ölkələrin müstəmləkəçiliyi və tabe olması həmişə mövcud olan və indi də davam edən bir hadisədir. Cəmiyyət və ya bəşəriyyət adına müxtəlif problemlərin mənbəyinə getmək istənilirsə, bu fenomen son dərəcə əhəmiyyətli bir yer tutur. Daha dərinə getdikcə, cəmiyyətin inkişaf edə bilməməsi, böhranlar yaşaması, öz daxilində münaqişələr yaşaması kimi həlli mümkün olmayan problemlərin kökündə sözügedən fenomenin dayandığını görmək olar. Bu səbəbdən tarix boyu görünən bir hökmranlığın necə

görünməz bir gücə çevrildiyi və müxtəlif ölçülərlə dünyanın müəyyən bir hissəsində necə budaqlandığı yaxşı təhlil edilməlidir. Bununla ədalətsizliklərin, azadlıqların məhrum edilməsinin, bərabərsizliklərin, inkişaf etməmənin, sosial problemlərin hər cəhətdən yaxşı təhlili aparılacaq və bu şüur əsasında həll yolları təklif ediləcəkdir.

Bu qavrayış daxilində sosial bütövlük və tərəqqi əldə edilə bilməz. Odur ki, müstəmləkəçiliyin ilk siması olan “Kolonializmin” digər üzü “İmperializmə” çevrilməsi, hökmranlığın dəyişən ölçüsünün necə reallaşacağı görülməlidir.

Bu təhlili apararkən hansı güc növünün daha təsirli olması müzakirə mövzudur. Daha güclü "bilək gücü" və ya "insan ağına təsir edən qüvvə"? Araşdırmaların əsas arqumenti ondan ibarətdir ki, görünməz güc daha təsirli və təhlükəlidir. Burada müstəmləkəçilik görünən gücü, imperializm isə görünməz gücü təmsil edir. İmperializmin daha təsirli bir gücə sahib olduğunu göstərmək üçün üç əsas elementin olduğunu iddia etmək olar. Hər bir element bir-biri ilə birlikdə yaranır. Bunlar:

1.3. Görünməzlik

İmperializm müstəmləkəçilikdən qat-qat gizli gücdür. Gizli olan bir şeyi tanımaq, idarə etmək və aradan qaldırmaq son dərəcə çətinidir. Mübarizə aparacağınız gücün mahiyyətini dərk etmədikcə, ona qarşı dura bilməzsiniz.

2.3. Qanunilik

Xüsusilə dəyişən dünya düzənində müstəmləkəçiliyin aşkar işğalı digər cəmiyyətlərin suverenliyini qəbul edilməz, pislənmiş və haqsız olaraq qəsb etmək kimi qiymətləndirilə bilər. Beləliklə, hökmranlıq altında olan cəmiyyət heç bir legitimlik olmadığı kimi görünən belə bir vəziyyət qarşısında o, haqqını axtara bilər. Bununla belə, tədqiqat boyunca izah edildiyi kimi, imperializm özünü qanuniləşdirə biləcək bir çox elementə malikdir. Beləliklə, qanuni görünən bir şeyə qarşı çıxmaq, rəqibi ədalətsiz edən bir vəziyyətdir.

3.3. Əks reaksiyanın qarşısının alınması

Müstəmləkəçilik fəaliyyətinin ən çox qarşısını almağa çalışdığı şey istismar olunan cəmiyyətin əks reaksiyasını aradan qaldırmaqdır. Əgər xarici təsir altında olan cəmiyyət təsirli müxalifət yaradırsa, istismarçı güc çətin vəziyyətdədir. Özünə yiyələnmə və istismar layihəsi çərçivəsində qarşılaşılacaq güclü müqavimət bu arzuların həyata keçməməsi ilə nəticələnə bilər. Görünən gücün tətbiqi, müstəmləkəçilikdə olduğu kimi, hakimiyyətin üzərində işlədiyi şəxsin sərt reaksiyasına səbəb ola bilər. Amma imperializmdə əksər hallarda hökmranlıq hiss olunmur.

İrəli sürdüyümüz bu üç element gözəgörünməz gücün faktiki gücdən daha təsirli və təhlükəli olması arqumentimizi gücləndirir. Müstəmləkəçilik fəaliyyəti öz tarixi prosesində zahirən gücünü itirsə də, əslində daha güclü və təhlükəli hala çevrilmişdir. Bu səbəbdən imperializmin müstəmləkəçilikdən daha güclü olduğunu və yaradılacaq şüurun bu oxda olması lazım olduğunu söyləmək olar.

Belə bir güclə mübarizə aparmağın yolu “bilək” gücü deyil, “ağıl” gücüdür. Çünki “gizli” güc düşüncə və bilik istehsalı və ictimai tərəqqi ilə məğlub ola bilər.

Təkamül nəzəriyyəsi də hadisəyə fərqli bir baxış bucağı gətirmək fürsəti verdi. Müstəmləkəçinin bu çıxışı Nitsşenin “Superman” (Übermensch) anlayışı ilə başa düşülən bir yanaşma ifadə edir. Avropalı özünü asiyalıdan, afrikalıdan, orta şərqliyə üstün görür. Onların elm, texnika, fəlsəfə, incəsənət və sivilizasiya elementlərini təşkil edən bilməyəcəyinə dair qəribə bir qərəz var. Bu gün də açıq və gizli davam edən istismar böyük ölçüdə bu qərəzdən qidalanır.

Göründüyü kimi, müstəmləkəçilikdə üstünün ontologiyası üstünlük təşkil edir. Biliyin dərk edilməsi baxımından müasir elmin qneseologiyasında öz əsasını tapan bir uzaqgörənlik var: “Bilmək hökmranlıq etməkdir!”. Bu yanaşmanın məhsulu olaraq, fəlsəfə, incəsənət, elm, texnologiya və sivilizasiyanı yaradan üstün, hakim və dominant ağıl kimi Qərb şüuru özündə ona bənzəməyənləri idarə etmək və istismar etmək haqqını görür. Bu vəziyyət intibah dövründən bir növ insanın dəyərini önə çəkən və maarifçi filosof İmmanuel Kantın əxlaq fəlsəfəsində zirvəyə çatan humanist yanaşma ilə insana hər bir şəraitdə məqsəd kimi baxılması anlayışı ilə bir araya sığmır.

ƏDƏBİYYAT

- 1.Collinicos, Alex, (2013). *Sosial nəzəriyyə: Tarixi baxış*.
- 2.De Alva, J., Jorge, Klor, (1995). “*The Postcolonization of the (Latin) American Experience: A Reconsideration of Colonialism, Postcolonialism and Mestizaje*”, (Gyan Prakash, *After Colonialism: Imperial Histories and Postcolonial Displacements*), Princeton University Press, Princeton/New Jersey, ss.241- 275.
- 3.Eisenstadt, Shmuel, Noah, (2007). *Modernization: Revolt and Change*.
- 4.Liakos, Antonis,(2008). *How Do Those Who Want to Change the World Envision the Nation?*
- 5.Loomba, Ania, (2000). *Colonialism/Postcolonialism*.
- 6.Macit, M. Hanifi-Torun, Yıldırım, (2014). *Siyaset Felsefesi Sözlüğü*. Orion Kitabevi, Ankara.

7. Powell, Eve, M., Troutt, (2003). *A Different Shade of Colonialism: Egypt, Great Britain, and the Mastery of the Sudan*. University of California Press, London/England.

Теории империализма и неокOLONиализма о модернизме Лала Байрамова*

Абстракт. В статье отражены выводы о теориях империализма и неокOLONиализма, причины их возникновения, о влиянии их на современном этапе на развитие человечества. Проблема империализма многогранна и масштабна. Эта политическая задача, имеет философскую, научную и техническую основу, а также экономическое, социологическое, географическое, этническое, религиозное и учебное значение. Но прежде всего данная проблема относится к человеку, что делает востребованной рассмотрение ее с многогранных форм. Без сомнения, мы можем размножить такие причины. Но, несмотря на такие размножения, самой наглядной формой является колонизация одного общества другим, конфискация его богатств, превращение в рабство и культурная деградация. Но данная практика не является первичной. Потому что на разных стадиях истории человечества насчитывались попытки эксплуатации, рабства и стараний главенствовать. А. Камью отмечал: «Человек является самым опасным созданием для своего типа».

Отношение империализма отличается от основ племенной и небесной культуры. Ведь небесная культура развита основываясь на божественное учение. А эксплуатация и рабство является основным правилом племенной культуры. В таких культурах человеческие отношения выявляются на основе силы, богатства и благородства. В небесных культурах отношения между людьми определяются теологическими законами.

Небесная культура является продуктом воли и была создана с целью главенствования «высокой воли». Необходимо знать о том, что

* Докторант кафедры «Политологии и социологии», Бакинский Государственный Университет, факультет «Международных отношений и экономики»; Баку, Азербайджан
E-mail: lalka_84@mail.ru
<https://orcid.org/0000-0002-3853-3676>

Цитировать статью: Байрамова, Л. [2022]. Теории империализма и неокOLONиализма о модернизме. Журнал «Metafizika», 5(4), с.174-186.

История статьи:

Статья поступила в редакцию: 12.08.2022

Отправлена на доработку: 19.09.2022

Принята для печати: 14.10.2022

колониализм независимо от времени и места, основывается на племенное отношение. Данное понятие не воспринимая другие общества наравне с собой, старается главенствовать, эксплуатировать и превращать в рабство. В связи с данной позиции колониализм является самой древней исторической формой обращения. Данная ситуация выявляется победой сильного над слабым. Не создавая трансцендентальной зависимости они защищают позицию самоопределения. В заключении, они излагают себя полноправными хозяевами, за которыми должны прислуживать. Взаимосвязь эксплуатации с натурой человека является ошибочным выводом. В данной ситуации больше внимания следует уделять деградации и дегенерации человеческой природы, задаче саморазвития. Эта задача основывается на мировоззрение. Защищая и оберегая безвластных небесные культуры в отличии от стиля эксплуатации, предоставляли себя защитниками и милосердными. Такое покровительственное отношение мы видим в государствах, созданных на основе небесных культур.

Ключевые слова: модернизм, колонизация, империализм, неокolonialизм, эксплуатация

Imperialism and neocolonialism theories of modernization

Lala Bayramova*

Abstract. The article talks about the emergence of the theory of imperialism and neocolonialism, the reasons that gave rise to it, and its effects on the development of humanity in the current period. Imperialism is a multifaceted, multidimensional problem. It is a political issue, it has philosophical, scientific and technological foundations, it has economic, sociological, geographical, ethnic, religious and educational dimensions. But the fact that it is primarily a human problem makes it a multifaceted problem. Surely we can increase these reasons. But no matter how much we multiply, colonization of one society by another society, confiscation of its wealth, enslavement and cultural separation is the most visible form of this. But this

* Ph.D student in the Faculty of International relations and Economics, Department of Political Science and Sociology, Baku State University; Baku, Azerbaijan

E-mail: lalka_84@mail.ru

<https://orcid.org/0000-0002-3853-3676>

To cite this article: Bayramova, L. [2022]. Imperialism and neocolonialism theories of modernization. "Metafizika" journal, 5(4), pp.174-186.

Article history:

Received: 12.08.2021

Accepted: 14.10.2022

experience is not unprecedented in human history. Because human history has been a kind of exploitation, enslavement and attempts to create superiority. As Camus said, "Man emerges as the most dangerous being for his species".

Attitudes to imperialism may vary between tribal and celestial cultures. After all, the culture of heaven is a culture cultivated by divine teaching. Exploitation and slavery are the dominant attitudes of tribal cultures. In these cultures, the relationship between man and man is based on power, wealth and nobility. In celestial cultures, the relationship between man and man was determined by nomos, divine laws.

Heavenly culture is the product of a will that emerges for "good will" to prevail. It should be known that colonialism is a tribal behavior wherever and whenever it occurs. Because they do not see other societies as equal to themselves, it is a desire to dominate, exploit and enslave those who are not like themselves. From this perspective, colonialism can be seen as one of the oldest forms of behavior in history. This situation appears as the victory of the strong over the weak. Since transcendental attachment does not occur, they are in a position to absolutize their self. As a result, they see themselves as masters to be served, they see in themselves the right to such an inclination. It can be misleading to associate the colonial movement with human nature. It is more about the degradation and degeneration of human nature, it is about self-cultivation. It is a matter of outlook. The heavenly cultures, where the powerless were protected and spared, showed themselves not in a colonial style, but in a protective and compassionate way. We can see this patronizing relationship in the states established within the celestial cultures.

Keywords: modernization, colonization, imperialism, neocolonization, colonialism

REFERENCES

1. Collinicos, Alex, (2013). *Social theory: A historical overview*. (in Azerbaijani)
2. De Alva, J., & Jorge, K. (1995). "The Postcolonization of the (Latin) American Experience: A Reconsideration of Colonialism, Postcolonialism and Mestizaje", (Gyan Prakash, *After Colonialism: Imperial Histories and Postcolonial Displacements*), Princeton University Press, Princeton/New Jersey, pp.241-275. (in English)
3. Eisenstadt, Shmuel, Noah, (2007). *Modernization: Revolt and Change*. (in English)

- 4.Liakos, Antonis,(2008). *How Do Those Who Want to Change the World Envision the Nation?* (in English)
- 5.Loomba, Ania, (2000). *Colonialism/Postcolonialism*. (in English)
- 6.Macit, M. Hanifi-Torun, Yildirim, (2014). *Dictionary of Political Philosophy*. Orion Bookstore, Ankara. (in Turkish)
- 7.Powell, Eve, M., Troutt, (2003). *A Different Shade of Colonialism: Egypt, Great Britain, and the Mastery of the Sudan*. University of California Press, London/England. (in English)